

Araştırma Makalesi/ Research Article

İslam Kaynakları Işığında IX-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Siyasi ve Ticari Dinamikler

Selim Karagöz* – Mustafa Yıldırım**

(ORCID: 0000-0001-7044-4027 / 0009-0005-8723-2094)

Makale Gönderim Tarihi

06.10.2024

Makale Kabul Tarihi

29.12.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Karagöz, S., Yıldırım, M., "İslam Kaynakları Işığında IX-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Siyasi ve Ticari Dinamikler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/ Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan'a Armağan (2024): 2050-2082.

APA: Karagöz, S., Yıldırım, M. (2024). İslam Kaynakları Işığında IX-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Siyasi ve Ticari Dinamikler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan'a Armağan), 2050-2082.

Öz

İskandinav Rusların doğu seferleri (bugünkü Kuzey Kafkasya da dâhil Rusya'nın batı kısmı, Ukrayna ve Belarus toprakları) ve bölgedeki Türk halklarıyla kurdukları ilişkiler hakkında Rus Yıllıkları (PVL), Bizans Kronikleri, İskandinav Sagaları ve Latince kaynaklar bilgi vermektedir. Ancak, İslam dünyası (Arapça, Farsça ve hatta İbranice) kaynakları, İskandinavların doğudaki faaliyetleri hakkında diğer kaynaklardan farklı bir perspektif sunmaktadır. Arapça ve Farsça kaynaklar, titiz bir inceleme gerektirmekle birlikte,

* Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, skaragoz24@gmail.com.

Res. Assist., Ph. D., Aksaray University, Sabire Yazıcı Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, myildirimbjk@gmail.com.

Ph. D., Independent Researcher, Turkey.

İskandinavların doğuya doğru göçlerinin amaçları, Türk-İskandinav ilişkilerinin başlangıç noktaları, ilişkilerin bölgesel ve küresel tarih üzerindeki yansımaları, Rus kimliğinin oluşumundaki rolleri ve hatta Rusların kökeni ile Ruslar ile Slavlar arasındaki farklılıklar hakkında diğer kaynaklara göre daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada, IX.-XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da Türk ve İskandinav halkları hakkında geniş ancak bir o kadar da tartışmalı bilgi içeren İslam kaynaklarının kapsamlı bir analizi yapılacak ve bu kaynaklar ışığında ilgili yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kafkasya'daki siyasî ve ticarî dinamikler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Slavlar, Ruslar, Doğu Avrupa, İslam Kaynakları.

Political and Commercial Dynamics in Eastern Europe and the Caucasus in the 9th-11th Centuries in the Light of Islamic Sources

Abstract

The eastward expeditions of the Scandinavian Rus (covering the western parts of modern-day Russia including Northern Caucasus (in other word European Part of Russia), Ukraine, and Belarus) and their interactions with the Turkish peoples of the region are documented in Russian Chronicles (PVL), Byzantine Sources, Scandinavian Sagas, and Latin Sources. However, sources from the Islamic world (written in Arabic and Persian or even Hebrew) offer a perspective on the activities of the Scandinavians in the east that differs significantly from these other accounts. While Arabic and Persian sources demand meticulous analysis, they provide more detailed insights into the objectives of Scandinavian migration to the east, the origins of Turkish-Scandinavian relations, the regional and global historical repercussions of these interactions, their role in shaping the Rus' identity, and even the origins of the Rus' and the distinctions between the Rus' and the Slavs. This study undertakes a comprehensive analysis of Islamic Sources, which contain extensive but often contentious information about the Turkish and Scandinavian peoples in Eastern Europe during the 9th–11th centuries. By examining these sources, the study aims to explore the political and commercial dynamics of Eastern Europe and the Caucasus during this period.

Keywords: Slavs, Rus', Eastern Europe, Islamic Sources.

Giriş

İskandinavların IX.-XI. yüzyıllarda nehir yollarını da kullanarak gerçekleştirdikleri deniz ve kara seferleri; Baltık Denizi'ni aşarak Doğu

Avrupa, Hazar Denizi bölgesi ve hatta Türkistan içleri, güneyde İran ve Irak sahaları gibi daha ileri noktalara uzanan geniş bir coğrafyada kültürel etkileşimlere zemin hazırlamıştır. Özellikle Doğu Avrupa'nın nehir sistemleri, İskandinavlar için bu genişlemede önemli bir geçiş güzergâhı olmuştur. Baltık Denizi üzerinden Staraya Ladoga'ya ulaşan İskandinavlar, buradan itibaren Özi, İdil, Don, Turla başta olmak üzere nehir yollarını takip ederek Kiev, Konstantinopolis, Bulgar, Bilyar, Suvar ve İtil gibi önemli ticaret merkezlerine erişmişlerdir. Bu nehirler üzerinde kurulmuş yerleşimler, İskandinavların Doğu Avrupa'daki varlığını ve ticarî faaliyetlerini gösteren önemli birer kanıttır.¹

İskandinavların doğuya doğru genişlemeleri yalnızca ticarî amaçlı olmamış, aynı zamanda askerî ve kültürel etkileşimlere de yol açmıştır. İsveç'in Helgö adasında bulunan VI. yüzyıla tarihlenen Buda heykeli, bu etkileşimlerin en çarpıcı örneklerinden biridir. Hindistan-Pakistan bölgesindeki Gandhara'da üretilen bu heykelin İsveç'e ulaşması, İskandinavların İpek Yolu üzerinden Uzak Doğu ile olan bağlantılarını göstermektedir. İskandinav Run taşlarındaki² bazı yazıtlar da

¹ Fedir Androshchuk, "Vikingler Doğuda", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 653–685; Egil Mikkelsen, "Vikingler ve İslam", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 685–694; L. S. Kleyn vd., "Normanskiye Drevnosti Kiyevskoy Rusi Na Sovremennom Etape Arheologičeskogo İzučeniye", *İstoričeskiye Svyazi Skandinavii i Rossii IX - XX vv.*, ed. N. E. Nosov – İ. P. Şaskolskiy (Leningrad: Nauka, 1970), 226–252; A. N. Kirpičnikov vd., "Noviye Kompleksniye İssledovaniye Meçey Epohi Vikingov İz Sobraniye Gosudarstvennogo İstoričeskogo Muzeya v Stokgolme", *Slavyane, Finno-Uğrı, Skandinavı, Voljkiye Bulgari: Dokladi Mejdunarodnogo Naučnogo Simpoziuma po Voprosom Arheologii i İstorii*, ed. A. N. Kirpičnikov vd. (Sankt Peterburg: Vesti, 2000), 100–126; N. A. Makarov, *Rus v IX-X Vekah: Arheologičeskaya Panorama* (Moskva: Drevnosti Severa, 2012); Rafael M. Valeyev – Yuri A. Zeleneyev, "Musulmanskiye Moneti kak Tovar i Sredstvo Plateja Volgo-Uralya v VIII-Naç. XI vv.", *Povoljskaya Arheologiya* 4/38 (2021), 137–151; Elena A. Melnikova, *Meç i Lira, Geroičeskiy Mir Anglo-Saksonskogo Eposa* (Sankt Peterburg: Nauka, 2018); Elena A. Melnikova, *Skandinavskie Runičeskie Nadpisi, Novie Nahodki i İnterpretatsii. Teksti, Perevod, Kommentarii* (Moskva: Vostočnaya Literatura, 2001).

² Run taşları, Erken Orta Çağ'da İskandinavlar başta olmak üzere Cermen halklar tarafından ölüleri anma, tarihi hadiseleri kayıtlarına alma, sınır belirleme gibi amaçlarla yaygın bir şekilde kullanılmış, Runik alfabeyle yazılmış taşlara verilen addır. Run taşlarından günümüze kalanların önemli bir çoğunluğu Viking Çağı (kabaca M.S. 750-1100) olarak adlandırılan dönemden günümüze ulaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Leila Kitzler Ahfeldt, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Per Widerström, Ben Raffield, *Relations*

İskandinavların Türkistan içlerine kadar ulaştıklarına dair ipuçları vermektedir.³ Bu durum, İskandinavların yalnızca denizcilikle değil, aynı zamanda karasal ticaret yollarıyla da aktif bir şekilde Asya ile etkileşimde bulunduğunu göstermektedir. İskandinavların bu geniş coğrafyada gerçekleştirdikleri kültürel alışverişler, Orta Çağ Avrupa'sının ve Asya'sının kültürel zenginliğini artıran önemli bir süreç olmuştur.

VIII. yüzyılın ortalarından itibaren İskandinavların Doğu Avrupa'ya doğru genişlemelerinde kullandıkları nehir yolları, Hazar Kağanlığı başta olmak üzere İdil Bulgarları, Peçenekler ve Uzlar gibi bölgedeki Türk halklarının hâkimiyetindeydi. İskandinavların Doğu Avrupa ve Asya ile olan ticarî ilişkileri, Hazar Kağanlığı gibi bölgedeki güçlü devletlerin etkisi altında şekillenmiş ve bu ticarî ilişkiler, İskandinavların ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Hazarların Museviliği devlet dini olarak benimsemesi ve İslam dünyası ile olan ilişkileri, İskandinavlar ile Doğu arasındaki ticarete önemli bir köprü görevi görmüştür. Doğu Avrupa ve İskandinavya'nın birçok yerinde bulunan İslam dirhemleri ve Gotland adasında bulunan Hazar dirhemleri, İskandinavya ile Hazar Kağanlığı arasındaki ticarî ilişkilerin kanıtlarındandır. Bu dirhemlerdeki "Musa Allah'ın Resûlüdür" ibaresi, Hazarların İslam dünyası ile kurdukları ilişkilerde kendi dinî inançlarını yansıtmaya çalıştıklarını göstermektedir.⁴ İskandinavya'da bulunan çok sayıda Arap dirhem, bu bölge ile İslam dünyası arasındaki yoğun ticarî faaliyetlerin bir göstergesidir. İskandinavlar, bu ticaret yoluyla elde ettikleri gümüş sikkeleri kullanarak doğuya kürk, metal, kehribar, bal, bal mumu gibi ürünler ve köle ihraç etmişlerdir. Özellikle köle ticareti, İskandinavlar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

and Runes, The Baltic Islands in Their Interactions During the Late Iron Age and Early Middle Ages (Stockholm: Swedish National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet), 2020); B. Sawyer, *The Viking-Age Rune-Stones: Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

³ Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus', Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981), 443; Jansson Sven B.F., *Västmanlands Runinskrifter* (Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1964), 7–9.

⁴ Jacek Gruszczyński vd. (ed.), *Viking-Age Trade: Silver, Slaves and Gotland* (New York: Routledge, 2021), s. 281.

Geleneksel tarihçilikte,⁵ İskandinavların Doğu Avrupa'daki varlığı, özellikle Slav halklarıyla olan ilişkileri üzerinden incelenmiştir. Norman-Antinorman tartışmaları gibi uzun süredir devam eden hararetli akademik tartışmalar, Kiev Rus Devleti'nin kuruluşunda İskandinavların rolünü tartışmaların merkezi haline getirmiştir. Ancak bu çalışmalar, İskandinavların Türk halklarıyla olan etkileşimlerini genellikle göz ardı etmiştir. Oysa İskandinavların Doğu Avrupa'daki ticarî ve askerî faaliyetleri, bölgede hâkimiyet kuran Türk devletleriyle kaçınılmaz olarak kesişmiştir. Özellikle Hazar Kağanlığı, İdil Bulgarları gibi Türk devletlerinin kontrolündeki nehir yollarını kullanan İskandinavlar, bu devletlerle siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır. İbn Fadlan'ın seyahatnâmesinde anlatılan İdil Bulgarları topraklarına ticaret yapmaya gelen İskandinavlar, bunun en güzel örneklerindedir. Bu kaynakta bahseden ve bir Türk yurdunda (Bolgar) gerçekleşen bir Viking ölü gömme merasimi, Orta Çağ kaynaklarında en detaylı bahsedilen Viking ölü gömme merasimidir.⁶ Dolayısıyla İskandinavların Doğu Avrupa'daki varlıkları ve bölgeye etkileri, sadece Slavlarla olan ilişkilerine indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok boyutludur. İskandinavlar, yalnızca Slav halklarıyla değil, aynı zamanda bölgedeki Türk devletleriyle de etkileşime girerek Doğu Avrupa'nın tarihinin şekillenmesinde rol oynamışlardır. Bu nedenle, İskandinavların Doğu Avrupa'daki rolünü incelerken, Türk-İskandinav ilişkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İslam kaynakları, bu ilişkilerin aydınlatılmasında elimizdeki en önemli dönem kaynaklarındandır.

IX-XI. Yüzyıllarda İslam Dünyasında Tarihçilik

IX.-XI. yüzyıllarda Kuzey Avrupa'da Viking Çağı olarak adlandırılan dönem yaşanırken İngiltere ve Kıta Avrupa'sı hem kendi içinde istikrarsızlıklar yaşıyor hem de Viking saldırılarıyla boğuşuyordu. Bu dönemde Avrupa, Vikinglerin denizcilik becerileri ve saldırganlıkları nedeniyle önemli değişimlere uğramıştır. Vikinglerin ani ve beklenmedik baskınları, Avrupa'daki birçok toplumda büyük bir korku ve istikrarsızlık yaratıyordu. Sahil bölgeleri sürekli tehdit altında yaşarken, iç bölgeler de bu akınlardan nasibini almıştır. Nitekim Paris bile defalarca saldırıya

⁵ Hem Rus tarihçiliğinde hem Avrupa merkezli tarih yazımında.

⁶ Paul Lunde – Caroline Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North*, çev. Caroline Stone Paul Lunde (London: Penguin Classics, 2012), s.8.

uğramıştır. Bu durum, Avrupa'daki biręok krallığın savunma sistemlerini güçlendirmesine ve krallıkların daha merkezî devlet yapılarına doğru evrilmesine neden olmuştur. Northumbria, Mercia, East Anglia ve Wessex olarak dört paręaya ayrılmış olan İngiltere toprakları, Kral Alfred'in çabalarıyla bu saldırılara karşı birleşme çabası içindeydi. Bu süreçte Avrupa'da biręok krallık zayıflamış, bir kısmı ise bu tehdit karşısında savunma sistemini geliştirmiş ve buradan güçlenerek çıkmıştır. Diğer taraftan Vikinglerin bazı bölgelerde yerleşik hale gelmesiyle birlikte, yerel kültür ve geleneklerden etkilenmiştir. Avrupa'da tüm bunlar yaşanırken aynı yüzyıllarda İslam dünyasında da önemli hadiseler meydana geliyordu. Abbâsîler döneminde İslam coğrafyası genişlemesine devam etmiş, kültürel ve bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Her ne kadar aynı zamanda siyasî istikrarsızlıklar yaşanmışsa da,⁷ özellikle bilimsel ve kültürel alanlarda büyük gelişmeler olmuştur. Bağdat, bu dönemde İslam dünyasının en önemli bilim ve kültür merkezi haline gelmiş, çeviri faaliyetleri sayesinde Yunan felsefesi ve bilimi İslam dünyasına aktarılmış, çok önemli orijinal çalışmalar üretilmiştir. Matematik, astronomi, tıp ve kimya gibi biręok alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bağdat'ta kurulan kütüphaneler ve eğitim kurumları, bilimsel çalışmaları desteklemiş ve bilginlerin yetişmesinde çok büyük etkisi olmuştur. Önemli ticaret yolları üzerindeki konumu sayesinde İslam dünyası, sadece Doğu ile Batı arasındaki ticarete değil, Kuzey dünyası ile Güney arasındaki ticarete de önemli bir rol oynamıştır. Sulama sistemlerinin geliştirilmesiyle birlikte tarım üretimi artmış, ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, İslam medeniyetinin altın çağını başlatan önemli adımlar olarak değerlendirilir. Bu yüzyıllarda İslam dünyasında coğrafya ve tarih bilgisinin sistematik bir şekilde derlenip toparlanması inanılmaz bir hız kazanmıştır. İslam medeniyeti mevcut tarihî ve coğrafi bilgiyi genişletip yaşadıkları dünyayı anlama ve anlamlandırma yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Günümüz Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh şehrinde IX. yüzyılda ortaya çıkmış olan ve tarihçilikte Belh Ekolü olarak bilinen

⁷ İnan, Mısır, İber Yarımadası ve diğer bölgelerde yerel hanedanlıklar güçlenmiş, kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan etme yolunda ilerlemişlerdir. İslam dünyası içindeki Hariciler, Zeydiler, İsmaililer gibi farklı mezhepler arasındaki gerilimler de siyasî istikrarsızlığı tırmadırmıştır. Bkz. Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix, 2017), 342, 412-413.

ekol ve Ceyhani geleneği, özellikle coğrafya alanında önemli bir yere sahip olup İslam coğrafyacılığına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu ekolün İbn Hurdâzbih, İstahrî ve İbn Rüsteh gibi temsilcileri, sadece fizikî ve coğrafi özellikleri değil, aynı zamanda bölgenin kültürel ve sosyal yapısını da incelemişlerdir.⁸ Dönem coğrafyacıları ve tarihçileri coğrafyayı ve tarihi sadece statik bir disiplin olarak değil, aynı zamanda insanlarla etkileşim halinde olan dinamik bir alan olarak görmüş ve bu yaklaşımla aslında dönem İslam dünyası seyyahları ve coğrafyacıları beşerî coğrafyanın da temellerini atmıştır.⁹

Rusların Kökeni Meselesi ve Türk-Rus İlişkilerine İslam Kaynakları Penceresinden Bakış

Türk-İskandinav halklarını konu alan birinci el kaynak gruplarının en önemlilerinden biri İslam kaynaklarıdır. IX-XI. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyine, Özi ve İdil boylarına diplomat, seyyah, asker veya casus olarak gelen Müslümanlar, yukarıda bahsedildiği üzere başta coğrafya ve tarih olmak üzere farklı disiplinlerde eğitilmiş kişilerdir. Çoğunlukla Müslüman bir idarecinin hizmetinde görev yapan bu kişiler, İslam biliminin zirvede olduğu bu dönemde kaleme aldıkları eserleriyle, Türk-İskandinav halkları hakkında eşsiz bilgiler sunmaktadır. İslam kaynakları bu konuda özel bir önemi bulunmasının başlıca nedeni, diğer kaynak gruplarının değinmediği birçok konuya ışık tutmalarıdır.¹⁰ Özellikle de Slavlarla İskandinav Rusların arasındaki farklılıkları net bir şekilde ortaya koymaları, İslam kaynaklarının en belirgin özelliklerinden biridir.¹¹ Ancak, İslam kaynaklarını değerlendirirken bazı hususları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Seyyahların, tıpkı Bizanslılar gibi, ziyaret ettikleri toplulukları kendi kültürel lenslerinden yorumladıkları

⁸ Murat Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdâzbih, Ya'kubî ve İstahrî", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007).

⁹ Belh e(E)kolünün ortaya koyduğu birikim, Endülüs yoluyla Avrupa'ya ulaşmış ve Coğrafi Keşiflere öncülük etmiştir.

¹⁰ Robert Ferguson, *The Hammer and the Cross, A New History of the Vikings* (New York: Penguin Books, 2010), s. 245.

¹¹ Doğu Slavları ve İskandinav Ruslardan bahseden İslam kaynakları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz.A. P. Novoseltsev vd. (ed.), *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye* (Moskova: Nauka, 1965), 355.

unutulmamalıdır. Bu nedenle, İslam coğrafyacıları, gördüklerini kendi kültürel süzgeçlerinden geçirerek aktarmışlardır.¹²

IX-XI. yüzyıllarda, coğrafi olarak kuzey dünyasından çok uzakta olmasına rağmen İslam dünyasının kaynakları, İskandinavlar hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar grubundandır. Bu kaynaklar, özellikle İskandinavya'nın doğusuna doğru gelip faaliyet gösteren Rus (İskandinav) grupları hakkında oldukça kapsamlı ve güncel bilgileri içerir. Bu durum, dönemin İslam medeniyetinin çağdaşlarına kıyasla ne denli gelişmiş bir bilgi birikimine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Batı dünyasında Viking Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Müslüman coğrafyacı, seyyah, asker ve diplomatlar Karadeniz'in kuzeyi, Hazar Denizi ve İdil Nehri bölgelerine sıklıkla seyahat etmişlerdir. Bu kişiler, coğrafya alanında uzmanlaşmış bireyler olarak, gözlemlerini kendi kültürel ve bilimsel çerçeveleri içerisinde değerlendirerek, Türkler ve Ruslar hakkında detaylı ve özgün bilgiler sunmuşlardır. Arap seyyahların, tıpkı Bizanslılar gibi, yabancı kültürleri kendi kültürlerinin filtresiyle yorumladıkları ve bazı kültürel unsurları kendi terminolojileriyle ifade ettikleri gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

İslam kaynaklarında Ruslarla ilgili ilk kaynak El-Hârezmî'nin *Kitâbü'l Sûretu'l Arz* eseri olmalıdır.¹³ Hârezmî, eserinde coğrafi tanımlamalar yaparken "*Rus Dağı*" terimini kullanır.¹⁴ Hârezmî'nin çok kısa olarak bahsettiği eseri sayılmazsa Ruslara ilk ve nispeten detaylı olarak değinen İslam dünyası yazarı İbn Hurdâzbih'tir.¹⁵ İslam coğrafyacılarından İbn Hurdâzbih ve İbnü'l Fakîh, İskandinavya'dan Bağdat pazarlarına gelen

¹² İslam dünyasının Orta Çağlarda coğrafya algısı için bkz. Paul L. Heck, *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization, Qudāma b. Ja'far and his Kitāb al-Kharāj wa-şinā'at al-kitāba* (Leiden, Boston: Brill, 2002), ss. 94–145.

¹³ Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 146; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019), 24–25; O. G. Bolşakov, A. L. Mongait, *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostoçnuyu i Tsentalnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)* (Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnuyu Literaturı, 1971).

¹⁴ Djakson, Tatyana N., vd. (ed.), *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikov, C.III*, (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009), s.15.

¹⁵ İbn Hurdâzbih'in Rus ile ilgili bilgileri Hârezmî'den edindiği ile ilgili görüş için bkz: Thorir Jonsson Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity* (Centre for Medieval Studies, University of Bergen, Doktora Tezi, 2013), s. 61.

tüccar kuzeylilerden bahsederler.¹⁶ İbn Hurdâzbih ve İbnü'l Fakîh'in Ruslar ile ilgili aktardıkları karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Çünkü birbirine paralel bilgiler verirler. İbn Hurdâzbih'in Rus adına kendisinden önce bu adı dile getiren El-Hârezmî'den ya da onun eserini kaleme aldığı dönemin öncesinde bilinen Bizans'tan aldığı

¹⁶ İbn Hurdâzbih'in asıl adı Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh bin Abdullâh bin Hurdâzbih el-Badaî el-Fârisî olup, Horasan doğumludur ((D.820-Ö.912) İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 5. Erken dönem İslam coğrafyacılarından İbn Hurdâzbih, seçkin bir aileye mensuptu ve iyi bir öğrenim görmüştü. Kraçovsky İ. Yu., *Arabskaya Geografıçeskaya Literatura* (Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1957), s. 148. İbn Hurdâzbih'in yaşadığı dönemde bilinen dünyanın en uçlarına kadar malumat içeren eserler kaleme almasındaki en önemli faktörler İslam medeniyetinin altın çağında yaşaması, mükemmel bir eğitim görmüş olması ve berîd görevlisi (Posta ve istihbarat teşkilatı) olarak hizmet etmiş olmasıdır (İran'ın kuzeybatısında, Kafkasya'da El-Cibal Bölgesinde). Abbasi Halifesinin (Mu'temid) nedimlerinden biri olmuştur. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), s. 12. İbn Hurdâzbih bu görevi sayesinde hem devletin arşivlerine hem de özel arşivlere ulaşım sağlayabiliyordu. Bu durum aynı zamanda onun verdiği bilgilere güvenilirliğin artmasını sağlamaktadır. Novoseltsev vd., a.g.e. s. 374. İbn Hurdâzbih'in en bilinen eseri Kitabü'l Mesâlik ve'l-Memâlik'te İslam dünyasının ticaret yollarının haritasını çıkarmış ve izahatlar yapmıştır. Aslında eseri özünde devletin görevlisi olarak kuzeyde bulunurken başkente ilettiği raporlara dayanmaktadır. Ağarı, a.g.m. s. 171. İbn Hurdâzbih, hem babasının ve kendisinin devletteki konumu hem de yaşadığı coğrafyanın verdiği avantajlarla Ptolemaus'tan Pers-Sasani dönemine antik dünyanın ve kendi döneminin kaynaklarına ulaşabilme imkânına sahipti. Muhtemelen 840'larda tamamlanan Kitabü'l Mesâlik ve'l-Memâlik (Noonan'dan aktaran Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), s. 225; Montgomery de 850'den önce bir tarihte yazıldığını aktarır. Bkz. J. E. Montgomery, "Arapça Kaynaklarda Vikingler", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), s. 694–708). Oxford ve Viyana'da bulunan iki yazma ve yine Oxford'da kısaltılmış bir nüshasını içeren bir parça halinde günümüze gelmiştir. V.V. Bartold, A. Ya. Garkavi, P. G. Bulgakov gibi ünlü tarihçiler, İbn Hurdâzbih'in eserinin orijinal nüshasının değil, özellikle X. yüzyılda onun eserine ulaşmış yeni nüshalar oluşturanlar tarafınca bize aktarıldığını ifade ederler. Ancak birçok tarihçi tarafından güvenilir kaynak olarak görülür. Garkavi'ye göre Arap coğrafyacılarının en önemlilerinden biridir. Novoseltsev vd., a.g.e. s. 375. Çoğunlukla ülkeler ve şehirler arasındaki mesafelerden, nerede hangi bitkilerin yetiştiğinden ve iklimlerden bahseden İbn Hurdâzbih'in eseri, Doğu Avrupa coğrafyasının kara ve su yolları ve ticaret güzergâhlarının yanında çeşitli halklar hakkında bilgiler de içerir. İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 7. Eserin ana odak noktası olan mekânların birbirleri arasında olan mesafeleri ile ilgili bilgiler daha güvenilir karşılanırken bu çalışma açısından da önem arz eden halklarla ilgili bilgiler, halkların birbirleri ile olan münasebetleri ve ticaret güzergâhları bahislerine daha temkinli yaklaşacak, bilgilerin doğruluğunu tartışarak ele alacağız.

ihtimalleri tartişılmaktadır.¹⁷ Ancak Rus adını çok öncelerden bilen ve İskandinav Ruslarla ticarî ilişki içerisinde olan Hazarlar üzerinden öğrenmiş olma ihtimali de unutulmamalıdır.

İbn Fadlan'ın Önemi: IX. ve XI. yüzyıllarda İskandinav Rusların Doğu Avrupa, Kafkasya, Türkistan ve İslam dünyası ile kurdukları ilişkiler, dönemin karmaşık ve dinamik jeopolitik yapısı içinde değerlendirilmelidir. Özellikle İslam dünyasındaki siyasî ve ekonomik gelişmeler, İskandinav Rusların ticaret yollarını ve kültürel etkileşimlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

IX. yüzyılın ikinci yarısında, Bağdat'ın egemenliği altında olsa da, yarı bağımsız siyasî oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu oluşumlar arasında en önemlisi, büyük miktarlarda gümüş para basarak bölgesel ticarete önemli bir rol oynayan Sâ mânî Hanedanı'dır. Sâ mânîlerin merkezleri olan Semerkant ve Buhara, Orta Asya'da önemli ticaret merkezleri haline gelmiştir. Sâ mânîlerin ticari ilişkileri, İdil Bulgarları ile de sıkı bir şekilde gelişmiştir. İdil Bulgarları, Orta İdil bölgesine göç ederek burada bir devlet kurmuş ve bir süre Hazar Kağanlığı'nın kontrolü altında kalmışlardır. X. yüzyılın başlarında bağımsızlık mücadelesi veren İdil Bulgarları, İslam dinini kabul ederek siyasî ve kültürel kimliklerini yeniden şekillendirmişlerdir. Bu durum, Abbâsiler tarafından da desteklenmiş ve Bağdat'tan İdil boylarına bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bu heyetle beraber kuzey dünyasına giden İbn Fadlan, yol boyunca gördüklerini kayda almıştır. Seyahatnâmesinde İdil Bulgarlarının ülkesinde İskandinav Ruslarla karşılaştığını belirtmiş ve bu karşılaşma hakkında detaylı bilgiler vermiştir. İbn Fadlan'ın özellikle İdil Bulgarları ile Ruslar olarak bahsettiği İskandinavların ilişkileri üzerine sunduğu detaylı bilgiler, Türk-İskandinav ilişkileri tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eser, aynı zamanda Orta İdil Sahasında farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve etkileşimde bulunduğu bir dönemi yansıtması bakımından da değerlidir. Seyahatnâmenin en eksiksiz ve güvenilir nüshası, XX. yüzyılın başlarında Başkurt Türklerinin ünlü tarihçisi gibi Zeki Velidi Togan tarafından İran'da bulunarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu sayede İbn Fadlan'ın gözlemleri, İskandinav ve Türk tarihi araştırmalarında temel bir referans noktası haline gelmiştir. İbn Fadlan seyahatnâmesi, hiç şüphesiz ilim âlemine

¹⁷ Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*, 62.

tanıtıldığından bu yana Viking araştırmalarında en sık kullanılan ve tartişılan İslam dñnyası eseridir. Diğer taraftan Türk tarihçiliğinde İbn Fadlan'ın risalesinin Türklerle ilgili bahisleri üzerinde detaylı olarak durulmuş ve araştırılmışken, İskandinavlarla ilgili bahsi Türklerle ilişkileri bağlamında yeterince detaylı araştırılmamıştır.

Abbâsî Halifesi Muktedir'in İdil Bulgarlarına gönderdiği elçilik heyetinde yer alan İbn Fadlan'ın bu seyahati esnasındaki anılarını yazdığı er-Rîhle'sinde aktardıklarının yanında Yâkût el-Hamavî'den de bilgi ediniyoruz.¹⁸ Ahmet İbn Fadlan, Bağdat'ta¹⁹ Abbâsî Halifesi el-Muktedir ve onun askerî şefi Muhammed İbn Süleyman'ın en güvenilir din adamlarından biriydi.²⁰ Kendi eserinden dürüst ve dindar bir insan olduğu, saygın bir dinî bilgi birikimine sahip ve mükemmel bir edebî üslupla donatılmış biri olduğu anlaşılıyor.²¹ Halife, mektubunu ve dört bin dinarlık maddi yardım parasını İdil Bulgar kağanı Almış Han'a iletmesi görevini bizzat İbn Fadlan'a vermişti. Diğer taraftan kafiledaki diğer kişilerin dinî meselelerde ona danıştıklarını İbn Fadlan bizzat ifade etmektedir.²² İbn Fadlan eserine görev tanımıyla başlar ve hangi güzergâhtan gidip hangi halklar hakkında bilgiler verdikten sonra yolculuğunun ilk durak noktasını Mâverâünnehir ve Harezmi bölgesi başlığı altında aktarır. Eserin devamında Türk ülkelerine giriş; Oğuz, Peçenek-ve Başkurt ülkeleri kısmı yer alır. Daha sonra yolculuğun nihai durağı olan Bulgar ülkesine varılır. Oldukça detaylı olarak aktardığı yolculuğunun bu adımında İdil kıyılarına ticaret yapmaya gelen İskandinav Ruslar bahsini açar. Eser Hazarlar bahsi ile devam etmiştir.

¹⁸ Alexander Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit* (Oslo: Brogger, A. W., 1928), s. 14.

¹⁹ İbn'i Fadlan'ın yaşadığı Bağdat şehrine bir yandan Endülüs'ten, bir yandan doğuda Hindistan ve Çin'den dünyanın birçok yerine dair tarih, coğrafya, siyaset ve ticaret konularında bilgiler akıyordu. Özellikle kuzeye giden tüccarlar vasıtasıyla İslam dñnyasının başkentine kuzey dñnyası hakkında bilgiler yağıyordu.

²⁰ V. V. Bartold, *Soçineniya* (Moskva: Nauka, 1973a), 596.

²¹ Nizar F. Hermes, *The (European) Other in Medieval Arabic Literature and Culture* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), s. 81.

²² Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İbn Fadlan", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 19 (1999); İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), s. 2.

İskandinav halklarının göç ve ticarî faaliyetlerinin yoğunlaştığı Doğu Avrupa'nın güney ve güneydoğu kesiminde, Karpatlar'dan Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafyada hâkim güç Türk halklarıydı. Bu durum, hem dinî hem kültürel hem de dilsel açıdan kendilerinden daha kuzeyde yer alan Hint-Avrupa ve Fin-Ugor halklarından, güneyde ise Fars ve Arap halklarından farklılaşan Türk halklarının bu bölge üzerindeki siyasi egemenliğini göstermektedir. İskandinav halklarının İslam dünyasının zenginliklerine ulaşabilmeleri için mutlaka Türk halklarıyla etkileşimde bulunmaları gerekmektedir. Bu nedenle, dönemin kaynaklarında, özellikle İslam coğrafyasında kaleme alınan eserlerde, Türk-İskandinav ilişkileri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. İskandinavlara dair bilgiler içeren bu eserlerin yazıldığı Arap-İslam coğrafyası, İskandinavya veya İskandinavların yerleştiğı Doğu Avrupa topraklarıyla doğrudan bir sınır paylaşmasa da, İskandinavların IX-XI. yüzyıllarda sık sık İslam dünyasına seyahat etmesi ve Arap coğrafyasından da çeşitli nedenlerle kuzeye seyahat edenlerin olması, bu iki kültür arasındaki etkileşimi güçlendirmiştir. İşte İbn Fadlan, bu etkileşimin en çarpıcı örneklerinden biri olarak gösterilebilir. X. yüzyılın başlarında İdil Bulgarlarının resmi olarak İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Orta İdil Boyları, İslam dünyasının kuzey sınırında önemli bir medeniyet merkezi haline gelmiştir. Bu durum, İskandinav halklarıyla doğrudan temas kurabilecek en uygun konumdaki Müslüman topluluğun İdil Bulgarları olduğu anlamına gelmektedir. Ancak Arap kaynakları, özellikle İbn Fadlan'ın seyahatnâmesi, Türk-İskandinav ilişkilerinin İslam'ın kuzey sınırlarında etkin hale gelmesinden çok daha önceye dayandığını göstermektedir.²³ IX. yüzyılın ortalarında Ruslardan bahsedilmesi ve bu konuda diğer kaynaklara göre daha kapsamlı bilgi sunulması, İslam kaynaklarının bu coğrafyaya gösterdiği ilgiyle yakından ilişkilidir. Özellikle Endülüs dışında kalan İslam coğrafyasındaki kaynaklar, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya'da yaşayan veya bu bölgelere seyahat eden Hazarlar, İdil Bulgarları, Macarlar, Peçenekler ve Ruslar gibi halklara sıklıkla yer vermektedir. Bu durum, Türk-İskandinav halkları arasındaki ilişkiler

²³ A. S. Fogel, *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnih Crednevekovih Avtorov (IX-konets XIII v.)* (Samara, Samarskogo Gosudarstvennogo Ekonomiçeskogo Universiteta, 2015), s.133.

hakkında en detaylı bilgilere İslam kaynaklarında ulaşılmamasının temel nedenlerinden biridir.

İskandinavlar doğuya çoğunlukla ticarî amaçlarla gelmişlerdi. Bölge halkları da onları genel olarak ticarî ortaklar olarak görüyordu. Bölge halklarıyla İskandinavların ticarî ilişkileri farklı aşamalarda ve yoğunlukta gerçekleşmiş, çeşitli durgunluk dönemleri yaşansa da münasebetler (ilişkiler) hiçbir zaman tamamen kopmamıştır. Bunu sağlayan en önemli unsur ise muhakkak Hazarların ve İdil Bulgarlarının bölgede sağladıkları siyasî istikrar, ana ticaret yollarını geliştirmeleri ve sürdürülebilirliği sağlamaları olmuştur. İskandinavların doğuda Türk dünyası ile olan temaslarını önemli ölçüde İslam kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu bakımdan İslam coğrafyacılarına, diplomatik elçilere ve tüccarlara çok şey borçluyuz.²⁴ Ancak özellikle İslam kaynaklarına ihtiyatla yaklaşılması gerektiğinin farkında olmak gerekir. Ramazan Şeşen, klasik İslam coğrafyacılarının eserlerinde yer yer İskandinav Rusların ve Slavların karıştırılarak Türklerden sayılabildiğine değinmiştir.²⁵ Buna İdrisî ve Mücmelü't-Tevarih Ve'l-Kıyas örnek verilebilir. Bu yüzden İslam dünyası kaynaklarındaki ifadeler dikkatle incelenmeli, müelliflerin kendilerinden öncekilerden ne derece etkilendikleri, anlattıkları yerleri gidip görerek mi yoksa aktarmayla mı yazdıkları özenle irdelenmelidir.²⁶ Mesûdî de Mürucü'z-Zeheb (Altın Bozkırlar) adlı eserinde Rusları Türklerle karıştırarak onların Türklerin bir boyu olduğunu ileri sürer.²⁷

Dolayısıyla İslam kaynaklarının güvenilirliği konusunda kuşku taşımak doğaldır. Ancak bu kaynaklardaki bilgilerin tamamının birbirinin kopyası olduğu iddiası da genelleştirici bir yaklaşım olacaktır. Elbette bazı kaynaklar önceki eserlerden alıntı yapmıştır; ancak bu durum, tüm bilgilerin aynı kalıba sokulduğu anlamına gelmez. Örneğin, Ruslar hakkında ilk detaylı bilgi veren Arap coğrafyacı İbn Hurdâzbih, Rusları hatalı bir şekilde Slavların bir kolu olarak tanımlarken, sonraki

²⁴ Stefan Brink – Neil Price (ed.), *Viking Dünyası*, Tarih, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), s. 685.

²⁵ Şeşen, *a.g.e.*, 2, s. 18.

²⁶ Ruslarla Slavlar arasındaki farkların karşılaştırmalı hali için bkz. A. V. Golovnev, *Antropologiya Dvijeniya, (Drevnosti Severnoy Yevrazii)* (Ekaterinburg: Volot, 2009), s. 278.

²⁷ Mesûdî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. D. A. Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004), s.37.

kaynaklarda bu bilgi tekrarlanmamıştır.²⁸ Aksine, birçok kaynakta Ruslar ile Sakaliba arasında net bir ayırım yapılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere bu durum, özellikle Norman-Antinorman tartışmaları gibi tarihsel tartışmalarda büyük önem taşımaktadır. Eserlerinde İskandinav Ruslarına ve onların Türklerle olan ilişkilerine dair değerli bilgiler sunan İbn Fadlan, İbn Hurdzbih, İstahr, İbn Rsteh, İbn Havkal, Mukddesi ve Mesd gibi Orta ağ'ın önemli Arap coğrafyacı ve tarihçileri, bizzat yaptıkları seyahatler sırasında elde ettikleri gözlemlerin yanı sıra, diğer gezginler, tüccarlar, askerler ve resm kayıtlardan derledikleri bilgileri de aktarmışlardır. Arap coğrafyacıları, eserlerinde sadece İskandinavların siyasi varlığından bahsetmekle kalmaz, onların günlük hayatlarına dair de çarpıcı detaylar sunarlar. Örneğin, Hazar Kağanlığı'nda paralı asker olarak görev yapan İskandinav savaşçılarının cesareti ve savaş becerileri, İbn Fadlan'ın seyahatnmesinde ayrıntılı olarak anlatılır. Ayrıca, İskandinavların Hazar şehirlerine düzenlediği baskınlar, İdil Nehri kıyılarında Türklerle yaptıkları ticaret ve Peeneklerden atıcılık öğrenmeleri gibi konular da bu kaynaklarda sıkça yer alır. Kaynakların tarihsel bağlamı (Kaynakların yazıldığı dönemdeki siyasi, ekonomik ve kültürel koşulların, yazarın bakış açısını nasıl etkilediği), müellifin beslendiği kaynaklar, terminoloji gibi konular göz önünde bulundurularak ele alındığında İslam kaynakları konu açısından son derece önemli hale gelmektedir.

Rusların Kafkasya Seferleri ve Türkler: İskandinav Ruslar, doğudaki ticar ve asker faaliyetleri kapsamında Kafkasya'da Hazar Denizi kıyıları boyunca Cürcan'a kadar uzanan bölgede bir dizi saldırı ve yağma girişiminde bulunmuşlardır. Hazar Denizi bölgesi, kuzey-güney ticaret yollarının önemli bir kavsağı olduğundan, Ruslar bu bölgede ekonomik fırsatlar aramışlardır. Bu seferler, IX. ve XI. yüzyıllarda yoğunlaşmış olup, esas olarak ekonomik nedenlerle gerçekleştirilmiştir. Bu seferlerin çalışmamız açısından nemi, Rusların Hazar Denizi'ne ulaşması için kullanmaları gereken gzerghların tamamen Türklerin (Hazarların) kontrolünde olması ve saldırılar hakkında bilgi veren dönem kaynaklarının İslam kaynakları olmasıdır.

²⁸ Ağarı, a.g.m.

Rusların Hazar Denizi kıyılarında gerçekleştirdikleri saldırıların en bilinenleri 912-13²⁹ ve 943-44 yıllarındaki saldırılardır. 944 yılında Hazar Denizi'nden nehir yollarını kullanarak Azerbaycan'daki Berde şehrine kadar girip baskınlar düzenlemişlerdir.³⁰ Ruslar şehri ele geçirerek yağmalamıştır. Ancak, yerel Arap ve Fars ordularının ortak saldırısıyla geri püskürtülmüşlerdir. 912-913 yılında büyük bir Rus filosu, Hazarlarla anlaşip onların topraklarından 1/10 oranında haraç konusunda anlaşarak) Hazar Denizi'ne girerek güney ve batı kıyılarındaki yerleşim yerlerini yağmalamıştır. Mesûdî'ye göre bu durum, Hazar Kağanlığı içindeki Müslümanlarla Ruslar arasında gerginliğe yol açmış ve sonuç olarak Rusların büyük bir kısmı geri dönüş yolunda yok edilmiştir.³¹ Rusların Hazar Denizi'ne 943-44'te düzenledikleri saldırı ve yağma hakkındaki en detaylı bilgiyi ise İbn Miskeveyh'ten öğreniyoruz.³² İbn Miskeveyh'in yazdıklarına göre Ruslar, Azerbaycan'daki Berde şehrine kadar girip yağma yapmışlardır. Bu saldırıyı anlatırken İbn Miskeveyh, Rusların fiziksel görünüşleri ve savaş yöntemleri hakkında önemli bilgiler verir.³³ İlginç bir detay olarak, kaynağa göre Müslümanlar savaştan sonra Rusların mezarlarını yağmalayarak değerli kılıçlarına el koymuşlardır.³⁴ Makdisî'de Rusların Berde saldırılarından şu şekilde bahseder:

²⁹ İbn İsfendiyar'ın Tarih-i Taberistan'ından, Rusların daha erken tarihlerde de (biri 909-910, biri de daha önce) gerçekleşmiş olan Hazar Denizi saldırılarından haberdar oluyoruz. Bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s.164-165; Edward Browne'nin çevirisi için bkz. Muhammad B. Al-Hasan B. Isfandiyar, *An Abridged Translation of the History of Tabaristán Compiled About A. H. 613 (A.D. 1216)*, çev. Edward G. Browne (London: E. J. Brill, 1905), s. 199

³⁰ Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 135.

³¹ Lunde - Stone, *a.g.e.* s.132–133.

³² Miskeveyh'in Ruslar hakkında verdiği bilgiler özellikle Mesudî'nin ve İbnü'l Esir'in (VIII. cilt-943/44) Rusların Hazar Denizi kıyılarına saldırıları hakkında verdiği bilgilerin daha detaylandırılarak anlatımıdır denilebilir. Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, thk. Mehmet Şeker vd., çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016).

³³ Lunde - Stone, *a.g.e.* s. 134–136; Rusça çeviri için bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s. 100–105; Margoliouth'un çevirisi için bkz. Miskawaihi, *The Concluding Portion of the Experiences of the Nations*, çev. D. S. Margoliouth (Oxford: Basil Blackwell, 1921), ss. 67–74.

³⁴ Brink – Price, *a.g.e.* s. 706.

“Onlar Barda’yı (Berde) bir yıl boyunca işgal ettiler ve Müslümanlara karşı büyük günahlar işlediler, kadınlarına saygısızlık ettiler. Hiçbir putperest kavim önceden bunları yapmamıştı. Yüce Allah onları kılıç ve kolera ile mahvetti”³⁵

Berde saldırısından Mervezî ise şu şekilde bahseder:

“Onlar çok güçlü ve kudretli insanlardır. Sınırdaki bölgelere yürüyerek gidip yağmalar yaparlar. Ayrıca teknelerle Hazar Denizi’ne açılırlar ve burada yağmalar yaparlar. Pontos Denizi’ne (Karadeniz) açılırlar, körfezdeki zincirlere rağmen Konstantinopolis’e giderler. Bir zamanlar onlar Hazar Denizi’ne açılmışlar ve Barda’a’nın efendileri olmuşlardı.³⁶ Onların kahramanlıkları ve cesaretleri nam salmıştır. Bunlardan bir kişi bir millete bedeldir. Eğer atları olsaydı ve iyi at biniciler olsalardı insanlığın başına büyük belalar açarlardı.”³⁷

Mukâdesî de “Ahsen’ü-t-tekâsim fî ma’rifeti’l-akâlim” adlı eserinde sadece bir yerde Rus denilen Rumlara ait bir ordunun gelip Hazarların İtil şehrinin kuşatma altına almış ve Hazarların ülkelerini ele geçirmiş olduğundan bahseder.³⁸ Ahsen Batur çevirmenin notu olarak bu hadisenin Kiev Prensi 965 yılında Hazarlara düzenlediği sefer olduğunu söyler.³⁹ Bu görüşün doğru olma ihtimali yüksektir fakat konu hakkında daha detaylı yorum yapmak için daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır.⁴⁰ Montgomery de bu saldırıyı muhtemelen 965’te Svyatoslav’ın gerçekleştirdiği ile bağdaştırır.⁴¹

“İtil: Denize doğru akan ve yine İtil denilen nehir sahilinde kurulmuş büyük bir başkenttir. Curcân istikametine doğru, nehir

³⁵ Rusların 944 Berde seferinden bahsediliyor. İbn Miskeveyh’in bu baskına ilişkin hikâyesinde bulunmayan bir ayrıntıya, yani Ruslar arasında bir kolera salgını olduğuna dikkat çekiliyor.

³⁶ Mesûdî ve Miskeveyh bunu ayrıntılı olarak anlatmaktadır ve bu Marvazi’nin bahsettiği Rus halkının olduğunun bir diğer kanıtıdır.

³⁷ Marvazi, *Sharaf Al-Zamân Tahir Marvazî on China, the Turks and India*, çev. V. Minorsky (London: The Royal Asiatic Society, 1942), s. 36.

³⁸ Seippel, *a.g.e.* s. 22.

³⁹ El-Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsen’ü-t-Takasim)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), s. 364–365.

⁴⁰ Hraundal, *a.g.t.*

⁴¹ Brink – Price, *a.g.e.* s. 705.

boyunca uzanan bölgeyi de ben bu isme ilave ediyorum. İtil'in çevresi ve iç kısmı ağaçlarla kaplıdır. Burada çok Müslüman vardır ve melikleri Yahudi'dir. Bu şehirde muamelâta Müslüman kadılar, Yahudi ve Hıristiyan din adamları bakar. Bir de paganlar vardır. Ben, Me'mun'un Curcâniye tarafından gelip onları kuşatma altına aldığını ve krallarından İslam'ı kabul etmesini istediğini işittim. Sonra bir işittim ki, Rus denilen Rumlara ait bir ordu gelip onları kuşatma altına almış ve ülkelerini ele geçirmiş."⁴²

İslam Kaynaklarında Ruslar-Slav Ayrımı

İlk Rus Yıllıkları (PVL)⁴³ olarak bilinen ve XII. yüzyılda kaleme alınan kronikte İlk Rus Devleti'nin (Kiev Rus Devleti) kuruluşu efsanesi, 862 yılında Vareglerin Rus topraklarına davet edilmesiyle başlatılır. Bu anlatı, Rus tarihçiliği ve Batı tarih bilimi arasında uzun süredir tartışma konusu olmuştur. Konuyu özetlemek gerekirse PVL'ye göre, Vareglerin gelmesinden önce Doğu Avrupa topraklarında yaşayan Slav kabileleri geniş arazilere sahip olmalarına rağmen aralarında siyâsî bir birlik bulunmamakta ve sürekli iç çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu durum karşısında, Slavlar dışarıdan bir yöneticiye ihtiyaç duyarlar ve deniz aşırı topraklardan gelen Varegleri, yani İskandinavya (İsveç) kökenli Rusları, topraklarına davet ederler. Vareglerin bu daveti kabul etmesiyle birlikte Rus devletinin temelleri atılır. Bu efsane, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Rus milliyetçiliğiyle özdeşleşmiş ve Rus devletinin kökenleri hakkında farklı yorumlara yol açmıştır. Özellikle II. Aleksandr döneminde, 862 yılı Rus devletinin kuruluşunun bininci yılı olarak kutlanmış ve bu tarih, Rus tarih bilincine önemli ölçüde yerleşmiştir. Fakat Norman Teorisi olarak bilinen görüş, PVL'de anlatılan bu olayın tarihi bir gerçekliği olduğunu ve Rus devletçiliğinin temellerinin İskandinav kökenli Ruslar tarafından atıldığını savunur. Rus tarihçileri ise daha sonra Antinorman Teorisi olarak anılacak olan görüşü öne sürdüler ve Slavların kendiliğinden bir devlet kurma potansiyeline sahip olduklarını, Vareglerin sadece bu süreci hızlandığını iddia ettiler. Norman-Antinorman tartışmaları, uzun yüzyıllar boyunca Rus tarihçiliğinin temel sorunlarından biri olmaya devam etmiştir.

⁴² El-Mukaddesi, *a.g.e.* s. 363–364.

⁴³ Bu çalışmada, *Повесть временных лет* (Povest Vremennih Let) olarak geçen Rus Yıllıkları'nın kısaltılmış hali olan PVL kullanılacaktır.

Tartışmaların temel nedeni, PVL'nin tarihsel bir kaynak olarak güvenilirliği ve Rus devletinin kuruluşundaki etnik faktörlerin ağırlığı hakkındaki farklı görüşlerdir. Her ne kadar tartışmalar Türk-İskandinav ilişkileri açısından doğrudan bir önem taşıyorsa da, Orta ağ Avrupa'sındaki etnik ve siyasî yapılanmaların anlaşılması açısından önemli bir örnek teşkil eder. Tartışmaların uzamasının bir diğer nedeni de XVIII. ve XIX. yüzyıllarda özellikle İslam kaynakları gibi birinci el kaynaklarının çoğunun bu konuyu aydınlatmada faydalı olacağının fark edilememesi⁴⁴ ve arkeolojik bulguların günümüzdeki kadar yoğun olmamasıdır.

Birçok İslam kaynağı, PVL'de bahsi geçen ve Doğu Avrupa'nın birçok yerinde yoğun olarak bulunan İskandinav arkeolojik malzemeyi doğrular şekilde İskandinav Rusları ve Slavları ayrı ayrı zikretmektedir. Örneğin Hudûdü'l-Âlem'e göre; Ruslar, Sakalibe'nin doğusunda yaşardı ve Rusların aralarında Ruslara hizmet eden Sakalibe'den (Slavlardan) bir guruh bulunurdu. Son derece savaşçı, kötü huylu ve cengâver olan Ruslar, önderlerine *Rus Kağanı*⁴⁵ derlerdi.⁴⁶ Eser Rusların kılık kıyafetleri ve ölü gömme gelenekleri hakkında verilen bilgilerle devam eder ve üç önemli şehrini sıralayarak bahsi neticelendirir. Bahsedilen şehirlerden biri de Kiev'dir (Kûyâbe). Kiev şehrine İbn Rûsteh'in eserinde rastlanılmamaktadır.⁴⁷ Bulgarlardan bahsederken kuzeylerinin Rus Dağları ile çevrili olduğunu bütün Ruslarla savaş halinde olduklarını fakat bütün komşularıyla da aynı zamanda ticarî münasebetlerinin bulunduğunu öğreniyoruz.⁴⁸

Bu ülkenin⁴⁹ doğusu Peçeneklerin dağları,⁵⁰ güneyi Rûtâ Nehri, batısı Saklablar, kuzeyi ise kuzeyin gayrimeskûn topraklarıdır. Burası büyük bir ülkedir. Halkı kötü huylu, inatçı, kibirli, kavgacı ve

⁴⁴ İbn Fadlan'ın Risalesi gibi bazı eserler de henüz bilim dünyasına kazandırılmamıştı.

⁴⁵ Rus Kağanlığı meselesi burada detaylı ele alınamayacak kadar detaylıdır ve başka bir çalışmanın konusudur. Konu hakkında bkz. Peter B. Golden, "The Question of the Rus' Qaganate", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982).

⁴⁶ Anonim, *Hududü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, thk. V. V. Minorsky, ev. V. Minorsky (İstanbul: Kitabevi, 2008), s. 120.

⁴⁷ Hraundal, *a.g.t.* s. 85.

⁴⁸ Anonim, *a.g.e.* s. 120.

⁴⁹ Rus ülkesinden bahsediyor.

⁵⁰ Ural Dağları?

*cengâverdir. Çevrelerinde yaşayan ve kendi dinlerinden olmayan herkesle savaş içindedirler. (Savaştıkları insanlara) galip gelirler. Kralları Rus Hakan olarak isimlendirilir.*⁵¹

Gerdizî'nin de özellikle “Rus” ve “Slav” kavramlarını birbirinden ayırarak kullanması, dönemin etnik ve siyasî yapılanması hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu ayırım, Rus ve Slav kimliklerinin tarihsel kökenleri hakkında önemli bir veri noktası oluşturur.

*“Rus ve Slav halklarının elbiseleri ketendendir. Rusların adamları kollarına bilezik takarlar. Rusların adasında büyük şehirler vardır. Onlar arasında Müslüman kılıçları çok bulunur. Harp yaparken yekvücut olurlar, birbirleriyle ihtilafa düşmezler. Bilhassa düşmana karşı böyle davranırlar. Zira birbirlerinden şikâyeti Hakan’a yaparlar. Eğer onun kararı davayı hallederse ne âlâ. Aksi takdirde davacı ile davalının kılıcını birbirine vururlar. Hangisi kırılırsa o kılıcın sahibi suçlu görülür.”*⁵²

Makdîsî, Rusları ve Slavları farklı topluluklar olarak görmüş ve aralarında nüfus ve zenginlik bakımından farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Bu durum, o dönemde Rusların daha merkeziyetçi ve siyasî olarak daha birleşik bir yapıya sahip olduklarını, Slavların ise daha çok farklı kabilelerden oluşan ve siyasî olarak daha dağınık bir topluluk olarak algılandıklarını düşündürmektedir. Makdîsî de yine Slavlarla Rusları birbirinden ayırmakla birlikte Slavların nüfus olarak daha fazla olduklarını aktarır.

*“Slavlar Ruslardan daha fazlalar ve servet bakımından daha zenginler. Bunların arasında güneşe ve puta tapanlar var. Aralarında hiçbir şeye tapmayanlar da var. Bizans’a gelince, doğusunda ve kuzeyinde Türkler, Hazarlar ve Ruslar yer alır.”*⁵³
Makdîs ve Gerdiz şehirdir.”

Yâkût el-Hamavî de Mucemü'l-Büldân adlı eserinde Rusların ayrı bir millet olup Slavlar ve Türklerle komşu olduklarını, kendilerine has dilleri ve dinlerinin olduğunu belirtir ve ‘Makdîsî şöyle der’ diyerek Makdîsî'nin

⁵¹ Becna ve Becnak ve Baçgırd Peçenekler ve Başkurtlardan bahsediyor: Mesûdî, a.g.e. s.38.

⁵² Şeşen, a.g.e. s. 86–87.

⁵³ Djakson, Tatyana N., vd., a.g.e. s. 51.

yukarıda aktarılan Ruslarla ilgili bahsini kendi eserinde aktarır.⁵⁴ Gerdizî ve Yâkût el-Hamavî'nin bu ifadeleri, Orta Çağ İslam dünyasının Doğu Avrupa'ya ve daha özeldede Slavlara ve Ruslara bakış açısını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Özellikle "Rus" ve "Slav" kavramlarını birbirinden ayırarak kullanması, dönemin etnik ve siyasî yapılanması hakkında ipuçları sunarak Rus ve Slav kimliklerinin tarihsel kökenleri hakkında önemli bir veri noktası oluşturur. Mesûdî ise Mürücü'z-Zehab başlıklı eserinde Hazarlar hakkındaki gözlemlerini aktarırken Sakalibe (Slavlar) ve Rusların Hazar toprakları içinde yaşadıklarına değinir. Onun aktardıklarından hem Hazar hâkimiyetindeki toprakların ne kadar karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu, hem de Slavlarla Rusların birbirinden ayrı milletler olarak anıldığını açıkça görmekteyiz. Ayrıca farklı etnik kökenli halkların Hazar topraklarında bir arada yaşaması, kültürel etkileşimlerin yoğun olması ve ticaret yollarının üzerinde yer alması bu bölgenin önemini vurgulamaktadır.⁵⁵

Rus Adası Meselesi

Kaynaklarda geçen Rusların dağıldıkları coğrafyalara ve anavatanlarına dair anekdotlara değinmişken "Rus Adası" meselesini de ele almak gerekir. IX.-XI. yüzyıllarda eser ortaya koyan ve Ruslar ya da Türk halkları hakkında bilgi verirken dolaylı ya da dolaysız olarak Türk-İskandinav ilişkileri hakkında malumat (bilgi) aktaran Arap-Fars coğrafya eserlerinde Rusların etrafı büyük bir göl ya da denizle çevrili adada yaşadıkları şeklinde bahis yer alır. Rus Adası bahsinin tek bir ortak kaynağa dayanıp dayanmadığı belli değildir. İslam kaynaklarında bahsi geçen 'Rus Adası' üzerine uzun tartışmalar mevcuttur ancak konunun dışına çıkarak bu meseleye yoğunlaşılması ve Rus Adası çerçevesinde Türk-İskandinav ilişkilerini ele alındı. Zaten açıkça görülüyor ki; Türk-İskandinav ilişkileri sadece Rus Adası gibi sabit noktalara yerleşmiş İskandinavlar ile Türkler arasında değil, çoğunlukla sürekli hareket halinde olan ticaret ve yağma gibi sebeplerle kuzeyli gruplar arasında vuku bulmuştur. Hraundal, Arapça kaynakların çoğunlukla Kiev Rus'u ile ilgili değil, daha doğu bölgelerde Kiev Rus'undan belirgin bir şekilde farklılıklar gösteren halklarla ilgili olduğunu gösterdiğini dile getirerek,

⁵⁴ Şeşen, *a.g.e.* s. 141.

⁵⁵ Mesûdî, *a.g.e.* s. 189.

Rus'u, Kiev Rus'u ve İtil (Volga)-Hazar Bölgesi Rus'u olarak ayırır.⁵⁶ İtil-Hazar Rusları ağırlıklı olarak İskandinav kökenli tüccar, savaşçı İskandinavlar olarak bilinir. Kiev Ruslarının ise özellikle X. yüzyıldan itibaren İskandinav unsurun giderek azalmasından dolayı çoğunlukla Slav dil ve kültür hâkimiyet sahasında bulunan bir oluşum şeklinde kabul edilmesi gerektiğinden İdil-Hazar Rusları çalışmanın asıl odak noktasıdır. Rus Adası meselesinde İbn Rüşteh'ten⁵⁷ sonraki İslam coğrafyacıları önemli ölçüde İbn Rüşteh'ten etkilenmiş ve birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte ondan alıntılarda bulunmuşlardır. İslam kaynakları

⁵⁶ Hraundal, *a.g.t.*

⁵⁷ Aslen İranlı olan Ebû Ali Ahmed ibn Ömer İbn Rüşteh, Berîd teşkilâtında çalışmış, özellikle bu sayede etrafındaki dünya hakkında birçok bilgiye ulaşarak el-A'lâku'n-Nefîse adlı eserini yazmıştır. Kitabının günümüze kadar korunabilmiş bölümü Hazarlar, Burtaslar, Bulgarlar, Ruslar (Vikinger), Slavlar, Macarlar hakkında Arap coğrafya literatürünün ilk dönem bilgilerini içerir. İbn Rüşteh, *El-Alaku'n-Nefise, Dünya Coğrafyası*, çev. Ali Fuat Eker (Ankara: Ankara Okulu, 2017), s. 1. İbn Rüşteh'in (Ebû Ali Ahmed bin Ömer) El-A'lâku'n-Nefise adlı eseridir. Her ne kadar İran kökenli olsa da eserini Arapça yazmıştır. Hayatı hakkında çok şey bilinmemekle birlikte eserin ne zaman yazıldığı konusunda da ihtilaflar vardır. Montgomery ise İbn Rüşteh'in hacca gittiği yıl olan 903 tarihinin eserinin kaleme alınış tarihinin terminus post quem'i olduğunu ve müellifin eserini bu tarihten önce yazmış olamayacağını belirtmiştir. Eserin aslında yazar, 903'ün eserin kaleme alındığı en erken tarih olabileceğini öne sürerken Türkçe çevirisinde hatalı bir biçimde 'eseri en geç bu tarihte kaleme almış olabilir' şeklinde aktarılmaktadır. Montgomery, *a.g.e.* s. 697; İbn Rüşteh'in eserine yazış tarihine yönelik güncel tartışmalar için bkz. Erman Şan, "İbn Rüşteh'in el-Alâku'n-Nefise'yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler", *BELLETEREN* 83/296 (2019). Sieppel de bu görüştedir. Sieppel, *a.g.e.* s. 11. Şan'ın İbn Rüşteh'in eseri kaleme almış olduğu tarihin 913'ten önce olamayacağına yönelik görüşü ve Harun B. Yahya ile ilgili bahis üzerinden açıkladığı görüşü kayda değerdir. Şan, "İbn Rüşteh'in el-Alâku'n-Nefise'yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler" Sonuç olarak günümüzde sadece VII. cildinin elimizde olduğu eserin birtakım görüşe göre 903-913 arasında yazıldığı, bir görüşe göre ise 913'ten önce yazılmış olamayacağını söylemek uygun olacaktır. S. Makbul Ahmet'ten aktaran; İbn Rüşteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 14 Eser bugün Britanya Müzesi'nde 23,378 numarası raftadır. De Goeje'nin 1892'de neşrettiği eserde İbn Rüşteh, Irak okulunun klasik geleneği olduğu üzere evrenin genel yapısından bahsederek başlar, evrenin şeklinden (yuvarlak olduğundan), dünyanın hareketlerinden, Allah'ın evreni nasıl yarattığından bahsettikten sonra Mekke ve Medine şehirleriyle dönem dünyasını tanımlamaya başlar. İbn Rüşteh, eserinde ilgi çekici başlıklar koyup okuyucunun dikkatini yoğunlaştırıcı ve merak uyandırıcı konulardan bahsetmesiyle döneminin diğer coğrafyacıları arasında farklı bir konuma oturur (İlginç ülkeler, denizler, nehirler; ilkler, meşhurların meslekleri, aşırı dini gruplar, ünlü kişilerin özellikleri, gibi). Verdiği detaylı bilgilerden anladığımız kadarıyla Mekke ve Medine de dâhil olmak üzere Hicaz bölgesinde bulunmuştur.

arasında Hudûdü'l Âlem'de⁵⁸ de İbn Rüsteh'in bahsettiği Hakan-ı Rus – Rus Kağanı bahsi ile karşılaşırız.⁵⁹ Bu noktada Hudûdü'l Âlem'in müellifi meçhul muhtasarının yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alındığını bildiğimiz İbn Rüsteh'in el-A'lâku'n-Nefise'sinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Eser Türkler hakkında verdiği tafsilatlı bilgilerle X. yüzyıl Arap-İran kaynakları arasında müstesna bir konuma sahiptir.⁶⁰ Konumuz açısından ise İskandinav Rus-Türk ilişkilerinin yanında İskandinav Rus-Slav ayrımını yapması ve Rus olarak bahsedilen grubun İskandinavya kökenlerine sahip olduğuna yönelik bilgiler vermesi açısından çok önemlidir.

İbn Rüsteh'in ve Gerdizî'nin eserlerini kullandığını anladığımız Mervezî, tarih, jeoloji, coğrafya, zooloji⁶¹ ve etnografi gibi alanlara ilgi duyan, Selçuklu sarayında tabiplik yapan bir âlimdi.⁶² Mervezî, eserinde kendisinden önceki İslam dünyası âlimlerinden alıntılarda bulunduğu gibi kendisi de orijinal katkılarda bulunur. Rus Adası hadisesinde diğer İslam coğrafyacılarının verdikleri bilgilerden farklı olarak önce Rusların denizde bir adada yaşadıklarından, daha sonra da işe bu adanın göllerle çevrili olduğundan bahseder. Yine diğer Rus Adası malumatlarından farklı olarak Mervezî, Rusların Hazar Denizi'nde gerçekleştirdikleri seferlerden ve yağmalardan da bahseder.⁶³ Gerdizî'de⁶⁴ de İskandinav

⁵⁸ 982-983 yıllarında yazılan Anonim Farsça eser Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib (Doğudan Batıya Dünyanın hudutları) 1892'de Rus doğu bilimci A. G. Tumanski tarafından Buhara'da keşfedilmiştir. Bu yüzden eser bazen 'Tumanski Anonimi' olarak da anılmaktadır. Djakson, Tatyana N., a.g.e. s. 51. Montgomery, Hudud el-Âlem eserinin el-İstahri'ye çok şey borçlu olduğunu söyler. Montgomery, a.g.e. s.704. Diğer taraftan El-Bekrî, Mervezi ve Gerdizi'de olduğu gibi Hudûdü'l Âlem'de de Ceyhani geleneğinin etkilerini ve görürüz.

⁵⁹ Konu ile ilgili Rus Kağanlığı Meselesi başlığına bakınız.

⁶⁰ Şeşen, a.g.e. s. 15.

⁶¹ Hayvanların Doğası (Tabiiyatü'l Hayevan) adlı zooloji ile ilgili bir eser kaleme almıştır.

⁶² Elena A. Melnikova, *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikah* (Moskova: Logos, 1999), 211.

⁶³ Melnikova, a.g.e. s.211.

⁶⁴ Ebü Said Abdulhay b. Ez-Zahhak bin Mahmud Gerdizî'nin hayatı hakkında çok az bilgi bulunmakla birlikte, V. V. Bartold, *Soçineniya* (Moskva: Nauka, 1973b), 589; Şeşen, a.g.e. 15, s. 72-89. Afganistan'daki Gerdiz'de doğuğunu, XI. yüzyılın ortalarında *Zeynü'l-aĥbâr* adlı eserini yazarak Gazneli Sultanı Abdürreşîd Gaznevi'ye sunduğunu biliyoruz. Djakson, Tatyana N., vd., a.g.e. s.56; Novoseltsev vd., a.g.e. s. 399. Yine eserinde kullandığı üsluptan ve anlattıklarından Gazne'de yaşıyıp, Gazneli Mahmut zamanı olaylarına bizzat şahit olduğunu ve Biruni ile tanışmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Orhan Bilgin, "Gerdizî", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 14 (1996).

Rusların etrafı göllerle çevrili bir ada ülkesinde⁶⁵ yaşadığı bilgisi ile karşılaşırız.⁶⁶ Rus adası bahsine değinen bir diğer İslam kaynağı da Muhammed Avfi'nin⁶⁷ *Câmi'el-hikâyât*'ıdır.⁶⁸ İslam dünyasında Ruslara atıfta bulunan en eski kaynaklardan biri olan El-Hârezmî'nin "Kitabü'l Sûretü'l Arz" adlı eserinde de coğrafi tanımlamalar yapılırken "Rus Dağı" terimi kullanılır. Bu bahis, Rusların coğrafi konumu hakkında ilk ipuçlarını vermektedir. Ancak, Hârezmî'nin bu konudaki bilgisi oldukça sınırlı ve genel bir çerçevede kalmaktadır.⁶⁹

Geç Dönem (XII.-XIII. Yüzyıllar) Kaynaklarının Hususiyetleri

XII. ve XIII. yüzyıllarda, Hazar Kağanlığı'nın yıkılışı ve Kiev Rus'un Hristiyanlaşmasıyla Doğu Avrupa'da büyük değişimler yaşansa da, İslam coğrafyacıları kuzeydeki halklara olan ilgilerini sürdürdüler. El-Bîrûnî, El-İdrisî, Ebu Hamid el-Gırnatî, İbn Saîd el-Mağribî ve Harakî gibi önemli coğrafyacılar, eserlerinde Rusları ve Türklerle olan ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır.⁷⁰ Özellikle Hazar Kağanı Yusuf ile emevi Emir III. Abdurrahman'ın veziri Hasday bin Şarput arasındaki mektuplaşma, Cambridge Belgesi ve Kiev Mektubu gibi kaynaklar, İslam dünyası ve Doğu Avrupa arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İdrisî, Baltık Denizi'nin kıyılarındaki yerleşimlere kadar uzanan geniş bir coğrafyayı haritalamış ve bu bölgeler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bîrûnî ise, Baltık Denizi'ni Vereg Denizi olarak adlandırarak bu bölgenin İskandinavlar tarafından kontrol edildiğini

⁶⁵ Minorsky'e göre burası muhtemelen Novgorod (Eski Nors: Holmgrad) idi; V. V. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries* (Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1958), s. 109.

⁶⁶ Minorsky, *a.g.e.* s.109.

⁶⁷ Aslen Buharalı olan Muhammed Avfi, gençliğini Semerkand'da geçirmiş, hayatı boyunca dönemin ilim merkezlerinin birçoğunu dolaşarak (Semerkant, Harezm, Nişabur, Nesâ, Herat, Sicistan, Buhara, Lahor gibi Mâverâünnehir, Horosan ve Hindistan kentleri) dönemin ünlü kişilerine dersler vermiştir. Henry Miers Elliot (ed.), *The History of India as Told by its Own Historians* (London: Trübner and Co., 1869), s. 155. *Câmi'el-hikâyât* ve *levâmi'u'r-rivâyât* adlı eserini Delhi hâkimlerinden İltutmuş'un veziri el-Cüneydî'ye ithaf etti. Tahsin Yazıcı, "Cevâmiu'l-Hikâyât", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 7 (1993).

⁶⁸ Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstočnikov*, 61–63.

⁶⁹ Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s.15.

⁷⁰ Yasir Suleiman (ed.), *Living Islamic History* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), s. 151.

belirtmiş ve Rusların İskandinav kökenli olduğunu öne sürmüştür.⁷¹ Ayrıca, Bîrûnî kuzeydeki ticarete Türklerin önemli bir rol oynadığını vurgulayarak bu bölgelerdeki etnik ve kültürel karmaşıklığı ortaya koymuştur. Bîrûnî, yedinci iklimde yer alan bölgenin coğrafi özelliklerini ve buradaki halkları detaylı bir şekilde anlatırken İdil'in doğusundaki ormanları "Başkurt Ormanları", Uralları ise "Başkurt Dağları" olarak zikretmiştir. Bu durum, bölgedeki Türk etkisini gösterir. Aynı zamanda Bîrûnî, Slavlar ve Varegler (İskandinavlar) gibi halkları da ayrı ayrı zikrederek bölgenin etnik ve kültürel çeşitliliğine dikkat çekerken bunların iki ayrı halk grubu olduklarını da şu şekilde belirtmiştir:

"Yedinci iklime gelince, bu coğrafyada çok az ekilebilir arazi var. Doğu kesiminde sadece Başkurtların ormanları ve dağları, Peçeneklerin yurtları (iklim) Suvar ve Bulgar şehirleri ve Ruslar, Slavlar, Bulgarlar toprakları⁷² ile sona erer. Bu iklimlerde az millet yaşar. Bunlardan bazıları İsu, Varank⁷³ halklarıdır."⁷⁴

Kuzey dünyasını ziyaret edip hem Türk halkları hem de Ruslar ve Slavlar hakkında gözlemlerde bulunan bir diğer Arap coğrafyacı da El-Gırnatî'dir.⁷⁵ Özellikle Bozkır Türk halkları olan Peçenekler ve İdil Bulgarları üzerine yaptığı gözlemler, bu toplulukların sosyal, kültürel ve siyasî yapısı hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. El-Gırnatî'nin, Peçenekler ve İdil Bulgarları gibi Türk yurtları daha fazla ilgisini çekmekle birlikte,⁷⁶ eseri, İdil Bulgarları yurdundan sonra ziyaret ettiği Rus toprakları hakkında, PVL'de bile bulunmayan detaylı ve özgün bilgiler sunması bakımından oldukça önemli bir kaynak niteliğindedir. Onun eserinden İskandinav Rusların Slavlaşma sürecine de şahit olmak mümkündür. El-Gırnatî'nin seyahatnâmesi, XI. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa'daki etnik ve siyasî kimliklerin belirlenmesinde kullanılan terminolojiye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Onun, bölge halklarını

⁷¹ Marika Mägi, *In Austrvegr, The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication Across the Baltic Sea* (Leiden: Brill, 2018), ss. 416–417.

⁷² Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s. 121–122.

⁷³ İskandinavlar.

⁷⁴ Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s. 122.

⁷⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Hermes, *a.g.e.* s. 122.

⁷⁶ El-Gırnatî'nin Türk halkları ve Sakaliba hakkında aktardıkları için bkz. O. G. Bolşakov, A. L. Mongait, *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostochnuyu i Tsentalnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)*.

ifade ederken ‘Rus’ yerine ‘Slav’, ‘Sakaliba’ veya ‘Saklab’ gibi terimleri kullanması, o dönemde İskandinavya kökenli Rusların bölgedeki etkisinin azalmaya başlaması ve Slav halklarının siyasî ve kültürel olarak daha belirgin hale gelmesiyle ilişkilidir denilebilir. Bu durum, aynı zamanda coğrafi isimlerdeki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, İbn Havkal’ın kullandığı ‘Rus Nehri’ teriminin yerini El-Gırnatî’de ‘Slav Nehri’ne bırakması, bu değişimi somut bir şekilde göstermektedir.⁷⁷ Fakat bu değişim hızlı ve keskin bir şekilde olmamıştır. İbn Said el-Mağribî’nin⁷⁸ XIII. yüzyılda kaleme aldığı coğrafya kitabı, Karadeniz havzası ve özellikle Ruslar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Yazarın gözlemleri, o dönemde bölgede yaşanan siyasî, ekonomik ve kültürel dinamikleri ve dönüşümleri anlamak için önemli bir kaynaktır. Onun özellikle Ruslar hakkındaki değerlendirmeleri dikkat çekicidir. İbn Said’in eserinden Azak Denizi’ne “Rus Denizi” dendiğini, bunun nedeninin ise bölgede yaşayan Rusların varlığına bağlandığını biliyoruz. İbn Said’in ayrıca, “Allah’ın en yiğit kavimleri” olarak tanımladığı Rusları, Hıristiyan olarak aktarması, o dönemde Doğu Avrupa’da yaşanan dinî dönüşümleri yansıtmaktadır.⁷⁹ Aynı şekilde bu dönemde yaşamış olan İslam coğrafyacılarından Harakî’nin özellikle Kuzey Avrupa ve Doğu Avrupa halkları hakkında yaptığı gözlemler, o dönemdeki coğrafi bilgi düzeyini yansıtmaktadır. Harakî, Vareglerin Baltık Denizi çevresinde yaşadığını, bu halkın aynı zamanda Ruslar olarak adlandırıldığını ve bunların Slavlardan farklı bir millet olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi, o dönemde İslam dünyasında Rus ve Slav halkları arasındaki etnik ve kültürel farklılıkların farkında olduğunu gösteren bir başka kanıttır.⁸⁰

Sonuç

IX.-XI. yüzyıllarda Arap kaynaklarında Ruslar olarak geçen İskandinavlar, Baltık Denizi’nden başlayarak Doğu Avrupa, Hazar Denizi

⁷⁷ O. G. Bolşakov, A. L. Mongait, *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostochnuyu i Tsentalnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)*.

⁷⁸ İbn Saîd el-Mağribî hakkında detaylı bilgi için bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* (ed.), *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstočnikov, C.III*, (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009), 146.

⁷⁹ Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e. a.g.e.* s. 150–151.

⁸⁰ Djakson, Tatyana N., vd., *a.g.e.* s. 23.

bölgesi ve hatta daha ileri noktalara⁸¹ uzanan geniş bir coğrafyada deniz ve kara seferleri düzenlemişlerdir. Doğuya gelen Ruslar özellikle Slavların kaderini derinden etkileyerek İlk Rus Devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynarken, bölgedeki Türklerle de ticarî ve askerî ilişkide bulunmuşlardır. Bu ilişkiler, hem ticarî amaçlı hem de kültürel etkileşimleri beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, IX.-XI. yüzyıllarda İskandinavların doğuda ve çoğunlukla nehir yollarını kullanarak gerçekleştirdiği ticarî-askerî faaliyetlerin geniş bir coğrafyada kültürel, siyasî, toplumsal ve askerî etkileşimlere zemin hazırladığını göstermektedir.

İskandinavlar, Doğu Avrupa'da nehir sistemlerini kullanarak geniş bir ticaret ağı oluşturmuş ve Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Ticaret yoluyla farklı kültürlerle etkileşime girmiş ve kültürel alışverişlerde bulunmuşlardır. Bölgedeki Hazarlar, İdil Bulgarları ve Peçenekler gibi güçlü oluşumlarla siyasî ilişkiler kurmuşlardır. Hazar Kağanlığı ve İdil Bulgarları gibi devletler, İskandinavlar için önemli ticaret ortakları olmuş ve bu ilişkilerin sürdürülebilirliği için önemli bir rol oynamışlardır. İslam kaynakları, İskandinavların doğu seferleri ve Türklerle olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak bu kaynaklara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bazı İslam coğrafyacıları, İskandinavları ve Slavları karıştırarak Türkler olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum, kaynakları değerlendirirken dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma, İskandinavların doğu seferleri ve Türklerle olan ilişkileri hakkında daha kapsamlı bir anlayış sunmakta, ayrıca İslam kaynaklarının değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken noktalara işaret etmektedir. Konu ile ilgili gelecekte İslam kaynakları karşılaştırmalı olarak ele alınıp arkeolojik veriler, genetik çalışmalar ve dilbilimsel araştırmalarla desteklenerek İskandinavların doğu seferleri ve Türklerle olan ilişkileri hakkında daha kapsamlı araştırmalara zemin hazırlanabilir.

⁸¹ Sven B.F., *Västmanlands Runinskrifter*, 7–8.

Kaynakça

- Ağarı, Murat. “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdâzbih, Ya’kubî ve İstahrî”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007), ss.169–192.
- Androshchuk, Fedir. “Vikingler Doğuda”. Viking Dünyası. ed. Stefan Brink – Neil Price. 653–685. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Anonim. *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib. thk. V. V. Minorsky. çev. V. Minorsky*. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Bartold, V. V. *Soçineniya*. VIII. Moskova: Nauka, 1973a.
- Bartold, V. V. *Soçineniya*. VIII. Moskova: Nauka, 1973b.
- Bilgin, Orhan. “Gerdizi”. TDV İslam Ansiklopedisi C. 14 (1996), 29–30 (Erişim 9 Nisan 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/gerdizi>
- Brink, Stefan – Price, Neil (ed.). *Viking Dünyası*. çev. Ebru Kılıç, Tarih. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Djakson, Tatyana N., vd. (ed.). *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikov: Vostoçniye İstoçniki*. C.III. Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009.
- Elliot, Henry Miers (ed.). *The History of India as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*. London: Trübner and Co., 1869.
- El-Mukaddesi. *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Ferguson, Robert. *The Hammer and the Cross: A New History of the Vikings*. New York: Penguin Books, 2010.
- Fogel, A. S. *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnih Crednevekovih Avtorov (IX-konets XIII v.)*. Samara, Samarskogo Gosudarstvennogo Ekonomičeskogo Universiteta, 2015.
- Golden, Peter B. *The Question of the Rus' Qaganate Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982), ss. 76-97.
- Golovnev, A. V. *Antropologiya Dvijeniya: (Drevnosti Severnoy Yevrazii)*. Ekaterinburg: Volot, 2009.
- Gruszczyński, Jacek vd. (ed.). *Viking-Age Trade: Silver, Slaves and Gotland*. New York: Routledge, 2021.
- Heck, Paul L. *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization: Qudāma b. Ja'far and his Kitāb al-Kharāj wa-şinā'at al-kitāba*. 42 Cilt. Leiden, Boston: Brill, 2002.
- Hermes, Nizar F. *The (European) Other in Medieval Arabic Literature and Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Hraundal, Thorir Jonsson. *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*. Centre for Medieval Studies, University of Bergen, Doktora Tezi, 2013.
- İbn Fadlan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.

İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2. Basım, 2019.

İbn Rüsteh. *El-Alaku'n-Nefise: Dünya Cografyası*. çev. Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

Kirpiçnikov, A. N. vd. "Noviye Kompleksniye İssledovaniye Meçey Epohi Vikingov İz Sobraniye Gosudarstvennogo İstoriçeskogo Muzeya v Stokgolme". Slavyane, Finno-Uğrı, Skandinavı, Voljkiye Bulgarı: Dokladı Mejdunarodnogo Nauçnogo Simpoziuma po Voprosom Arheologii i İstorii. ed. A. N. Kirpiçnikov vd. 100–126. Sankt Peterburg: Vesti, 2000.

Kleyn, L. S. vd. "Normanskiye Drevnosti Kiyevskoy Rusi Na Sovremennom Etape Arheologiçeskogo İzüçeniye". İstoriçeskiye Svvyazi Skandinavii i Rossii IX - XX vv. ed. N. E. Nosov – İ. P. Şaskolskiy. 226–252. Leningrad: Nauka, 1970.

Kraçovsky İ. Yu. *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*. C. IV. Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1957.

Leila Kitzler Ahfeldt, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Per Widerström, Ben Raffield. *Relations and Runes: The Baltic Islands in Their Interactions During the Late Iron Age and Early Middle Ages*. Stockholm: Swedish National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet), 2020.

Lunde, Paul – Stone, Caroline. *Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North*. çev. Caroline Stone Paul Lunde. London: Penguin Classics, 2012.

Mägi, Marika. *In Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication Across the Baltic Sea*. Leiden: Brill, 2018.

Makarov, N. A. Rus v IX-X Vekah: Arheologiçeskaya Panorama. Moskva: Drevnosti Severa, 2012.

Marvazi. *Sharaf Al-Zamân Tahir Marvazî on China, the Turks and India*. çev. V. Minorsky. London: The Royal Asiatic Society, 1942.

Melnikova, Elena A. *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikah*. Moskova: Logos, 1999.

Melnikova, Elena A. Meç i Lira: Geroiçeskiy Mir Anglo-Saksonskogo Eposa. Sankt Peterburg: Nauka, 2018.

Melnikova, Elena A. Skandinavskie Runiçeskie Nadpisi: Novie Nahodki i İnterpretatsii. Teksti, Perevod, Kommentarii. Moskva: Vostoçnaya Literatura, 2001.

Mesûdî. *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*. çev. D. A. Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2. Basım, 2004.

Mikkelsen, Egil. "Vikinger ve İslam". Viking Dünyası. ed. Stefan Brink – Neil Price. 685–694. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Minorsky, V. V. *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*. Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1958.

Miskawaihi. *The Concluding Portion of the Experiences of the Nations*. çev. D. S. Margoliouth. Oxford: Basil Blackwell, 1921.

Miskeveyh. *Tecâribü'l-Ümem*. thk. Mehmet Şeker vd. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.

Montgomery, J. E. *Arapça Kaynaklarda Vikingler. Viking Dünyası*. ed. Stefan Brink – Neil Price. 694–708. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Muhammad B. Al-Hasan B. Isfandiyyar. *An Abridged Translation of the History of Tabaristán Compiled About A. H. 613 (A.D. 1216)*. çev. Edward G. Browne. London: E. J. Brill, 1905.

Muhammedoğlu, Aliyev Salih. “İbn Fadlan”. TDV İslam Ansiklopedisi C. 19 (1999), 477–479 (Erişim 17 Nisan 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fadlan>

Novoseltsev, A. P. vd. (ed.). *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye*. Moskova: Nauka, 1965.

O. G. Bolşakov, A. L. Mongait. *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostoçnuyu i Tsentralnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)*. Moskova: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnuyu Literaturı, 1971.

Özcan, Altay Tayfun, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Basım, 2020.

Pritsak, Omeljan. *The Origin of Rus': Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981.

Sawyer, B. *The Viking-Age Rune-Stones: Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Seippel, Alexander. *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*. Oslo: Brogger, A. W., 1928.

Suleiman, Yasir (ed.). *Living Islamic History: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Sven B.F., Jansson. *Västmanlands Runinskrifter*. Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1964.

Şan, Erman. “İbn Rüste'nin el-Alâku'n-Nefise'yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler”. *Belleten* 83/296 (2019), s. 47–70.

Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2001.

Valeyev, Rafael M. – Zeleneyev, Yuri A. “Musulmanskiye Moneti kak Tovar i Sredstvo Plateja Volgo-Uralya v VIII-Naç. XI vv.”. *Povoljskaya Arheologiya* 4/38 (2021), 137–151.

Yazıcı, Tahsin. “Cevâmiu'l-Hikâyât”. TDV İslam Ansiklopedisi C. 7 (1993), 439–440 (Erişim 9 Nisan 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevamiul-hikayat>.

Extended Abstract

The IXth and Xth centuries witnessed a period of significant expansion for Scandinavian peoples, commonly known as Vikings, who, driven by their maritime prowess, established extensive networks across various regions. Their encounters with the Turkic peoples inhabiting the Eastern European steppes were particularly influential, shaping both regional power dynamics and cultural landscapes. Turkic groups such as the Khazars, Volga Bulgars, Pechenegs, and Oghuz Turks held prominent positions in Eastern Europe, wielding considerable political and cultural influence. Interactions between the Vikings and these Turkic groups were multifaceted, encompassing trade, military alliances, and conflicts. This period also coincided with the expansion of Islam under the Abbasid Caliphate, resulting in a complex religious landscape across Eastern Europe, where Christianity, Islam, and Judaism coexisted. The adoption of Orthodox Christianity by the Scandinavian Rus', Slavs, and Finno-Ugric peoples, Islam by the Volga Bulgars, and Judaism by the Khazar elite exemplify the religious diversity of the era. These centuries marked a period of transition, as interactions between Turkic, Scandinavian, and Rus' peoples led to significant cultural, economic, and political transformations across a vast region stretching from the northern shores of the Black Sea to the interior of Asia. These interactions played a pivotal role in the formation of the Rus' identity. The interactions between Vikings and Turkic peoples in the 9th and 10th centuries were complex and multifaceted, leading to significant political, cultural, and religious changes in Eastern Europe. These interactions, characterized by trade, military alliances, and cultural exchange, have left a lasting legacy on the historical development of the region.

The Eastern activities of the Rus' during the Middle Ages have garnered significantly less scholarly attention compared to their exploits in continental Europe, Britain, Iceland, Greenland, and even the Americas. This disparity can be attributed to several factors, including: the politicization of the topic within the context of Norman-Antinorman debates, the difficulty in accessing and interpreting a diverse range of primary sources (such as Arabic, Persian, Latin, Old Church Slavonic, and Greek), and the challenges posed by conducting fieldwork in the former Soviet Union. Nevertheless, the Eastern presence of the Rus' exerted a profound influence on both the regions they visited and Scandinavia itself, no less than their Western ventures. Indeed, the archaeological evidence of Scandinavian origin found in Eastern Europe, from the Baltic Sea to the Caucasus and the Urals, and even as far as Anatolia, Iran, and Iraq, far surpasses that found in Western Europe.

It is important to note that the Eastern activities of the Rus' were not only more dynamic and impactful but also far more complex. The Rus' People who

ventured eastward came into contact with a wide array of peoples, including the Turkic peoples, Balts, Finno-Ugric peoples, various Slavic tribes, and representatives from the Byzantine and Islamic worlds. These peoples were spread across vast geographical areas and possessed distinct languages, cultures, and religious beliefs. The diversity of these encounters has made it extremely challenging to interpret the sources and to construct a comprehensive picture of the period and region. Consequently, there is a greater need for archaeological and other scientific investigations in Eastern Europe compared to Western Europe when studying the Viking Age.

The Eastern ventures of Scandinavians often diverge from the more commonly perceived image of Vikings as primarily plunderers. While these Scandinavian explorers did engage in trade, their activities were not entirely devoid of violence or coercion. Unlike the stereotypical Silk Road merchant, the Rus' were frequently a product of the violent Viking culture and may well have participated in raids in Western Europe prior to their Eastern endeavors. Moreover, the Eastern Vikings encountered formidable opponents, such as the Khazars, Volga Bulgars, Pechenegs, Byzantines, and Islamic states, which were highly organized and militarily powerful. Despite these challenges, the Vikings, leveraging their maritime expertise, established a unique identity in the region, often collaborating with Slavic and Finno-Ugric peoples and even adopting certain Turkic customs.

Contrary to popular belief, the Eastern Vikings were not solely mercenaries for the Byzantine Empire. They also served the Khazars as both mercenaries and traders, adopting the Khazar title of "kaghan." Arab sources, which referred to these Vikings as "Rus'," sometimes suggested that they were a Turkic people. While the etymology of the term "Rus" did not pique the Arabs' curiosity, these sources provided valuable insights into the Rus' origins, their geographic location, and their interactions with the Islamic world. Arab sources describe the Rus' as trading in various goods, including silver, silk, spices, wine, jewelry, glass, and ceramics, while exporting furs, leather, wool, honey, wax, grain, timber, iron, fish, and walrus tusk. Inevitably, they also engaged in the slave trade.

While written records attest to the trading activities of the Scandinavians in both Western and Eastern Europe, archaeological evidence provides the most compelling insights into their commercial endeavors. The "Rus" mentioned in IXth-XIth centuries' Islamic sources were Scandinavians who ventured from their homeland to both the East and the Iberian Peninsula. Consequently, the cultural and traditional information provided in these sources about the Rus should not be seen as representative of the entire Scandinavian population. The Eastern Rus were evidently influenced by local

cultures, developing distinct customs and traditions. It would be inaccurate to equate their culture directly with Slavic, Finnic, or Turkic cultures, as they were a synthesis of various influences. The Rus', particularly those who maintained close ties with the Volga Bulgars and Khazars along the Volga River, were significantly impacted by Turkic culture. Those Scandinavians who traveled east (Austrvegr) and returned to their homeland shared the Eastern customs and beliefs they had acquired with their families and communities.

Ahmed ibn Fadlan's account of the funeral rites of the Rus who had traveled to the Middle Volga region (present-day Tatarstan) is a prime example of a source that illuminates the Rus culture. This account clearly demonstrates that the Eastern Rus differed significantly from their Scandinavian counterparts and were profoundly influenced by the local population, especially the Turkic peoples. Ibn Fadlan, a member of an embassy sent by the Abbasid caliph al-Muktadir to the Bulgar khan Almis, encountered Rus traders who had established their own camps along the Volga River. He provided detailed descriptions of their physical appearance, customs, and funerary practices. Many details in this account have been overlooked or misinterpreted. The information about the Rus can be interpreted within the broader context of Scandinavian-Turkic relations. The event took place in the territory of the Volga Bulgars, a Turkic state. Both this source and other Islamic sources indicate that the Scandinavians had been present in the region for an extended period and had developed deep-rooted trade relations with the Turkic peoples. It is inconceivable that two cultures in such close proximity would not have influenced each other.

While there is undoubtedly some skepticism regarding the reliability of Islamic sources, it is inaccurate to assume that the information they provide is merely repetitive. While some sources do draw upon earlier works, this does not create a closed loop of uncritical repetition. For instance, Ibn Khordadbeh, one of the earliest Arab writers to discuss the Rus (Scandinavian Rus), mistakenly identified them as a Slavic people. However, this error was not perpetuated by subsequent authors, and many clearly distinguished between the Rus and the Slavs. The significance of this distinction becomes apparent when considering the ongoing Norman-anti-Norman debate that began in the 18th century.

Arab geographers and historians have left us with a wealth of albeit fragmented information about the northern world. Prominent among these authors are Ibn Fadlan, Ibn Khordadbeh, Istakhri, Ibn Rusta, Ibn Hawqal, al-Muqaddasi, and Mas'udi, all of whom lived during the period and included the Scandinavian Rus' in their works. They gathered their information from personal observations, travelers, merchants, soldiers, and even government

archives. While interpreting their accounts can be challenging, these authors have succeeded in vividly portraying the distant northern world. They provide insights into various topics, from Scandinavian mercenaries serving the Khazars to Viking raids on Khazar towns, from Scandinavian traders operating along the Volga River to the Pechenegs teaching the Vikings the skills of steppe warfare. A comprehensive analysis of the extensive yet contested sources on Turkic-Scandinavian interactions in Eastern Europe during the 9th and 10th centuries will be undertaken in this study.

This study explores the complex interactions between Turkic and Scandinavian peoples in Eastern Europe during the Viking Age (approximately 9th-11th centuries). Focusing on the Scandinavians who migrated from Sweden, Norway, and Denmark eastward, this research investigates why these groups behaved differently from their Western counterparts and what their primary objectives were. The study will examine the role of Turkic peoples, such as the Khazars, Pechenegs, Volga Bulgars, and Oghuz Turks, in facilitating these interactions and the mutual influences that shaped both Turkic and Scandinavian cultures. By analyzing a wide range of sources, including Islamic, Slavic, Scandinavian, Byzantine, and Latin texts, as well as archaeological evidence, this study will shed light on the dynamics of these interactions and their impact on the broader historical context of Eastern Europe, the Caucasus, and Turkestan. The paper will explore how these interactions contributed to the formation of the Kievan Rus' and the development of a distinct Rus identity. Additionally, the study will examine the influence of the Scandinavian Rus on the fate of medieval Eastern European Turkic states, with a particular focus on the collapse of the Khazar Khaganate.